

Marcin Gaczkowski

ORCID: 0000-0001-6018-249X

Uniwersytet Wrocławski

marcin.gaczkowski@uwr.edu.pl

Rodzaj artykułu: oryginalny artykuł naukowy

«Szopki i hałaburdy». Osyp Nazaruk o Polsce i o Polakach¹

Słowa kluczowe: Osyp Nazaruk, relacje ukraińsko-polskie, stereotypy narodowościowe, mity historyczne, Galicja Wschodnia

Wstęp

Osyp Nazaruk (1883–1940) to jedna z najbarwniejszych postaci ukraińskiego życia społeczno-politycznego pierwszej połowy XX w. «Zdaje się, że nie było w historii Ukrainy drugiego działacza, który przeszedł tak wiele ewolucji światopoglądowych i zmian orientacji politycznej»² – wspominał Iwan Kedryn-Rudnycki. Nazaruk pochodził z miasteczka Buczacz na galicyjskim Podolu, z wykształcenia był adwokatem. Przed I wojną światową należał do lewicowej Rusko-Ukraińskiej Partii Radykalnej. W latach 1917–1923 zaangażował się w działalność niepodległościową, pełniąc m.in. funkcje ministerialne w rządach

¹ Pierwotna wersja artykułu została wygłoszona w formie referatu podczas konferencji «Narodowości i role społeczne» zorganizowanej przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, która odbyła się 26 i 27 stycznia 2012 r.

² I. Kedryn [-Rudnyc'kij], *Żyttja, podiji, ljudy. Spomyny i komentar*, Niu-Jork 1976, s. 75.

Ukraińskiej Republiki Ludowej (UNR) oraz Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZUNR). Po kilku latach emigracji, w 1927 r. powrócił do Lwowa. Przekonania lewicowe i religijny indyferentyzm zamienił wówczas na głęboką religijność oraz monarchizm. Swoje koncepcje przedstawiał w licznych publikacjach książkowych i na łamach greckokatolickiego pisma «Nowa Zoria», którego był nieformalnym redaktorem naczelnym. Galicję Wschodnią opuścił jesienią 1939 r. W następnym roku zmarł w Krakowie³.

Bogaty dorobek Nazaruka przez lata pozostawał niemal poza obiegiem naukowym⁴. Życiorys i spuścizna polityka doczekały się gruntowniejszych studiów dopiero w czasach nam współczesnych⁵. W nauce polskiej jego działalność omawiano przeważnie na marginesie innych badań. Sporo miejsca poświęcił mu Grzegorz Skrukwa w monografii ukraińskich formacji wojskowych lat 1914–1921⁶. Autor ten opublikował również zwięzły artykuł dotyczący stosunku Nazaruka do Polski i Polaków⁷.

Wśród prac poświęconych zagadnieniu obrazu wzajemnego Ukraińców i Polaków w pierwszych dekadach XX w. należy wymienić dotknięty ingerencjami cenzora artykuł Janusza Radziejowskiego⁸, a także publikacje Marka Białokura⁹, Romana Wapińskiego¹⁰, tudzież pracę Marka Figury omawiającą sposoby

³ Informacje biograficzne podaję za: M. Szwahuljak, *Osyp Nazaruk – żurnalist, publicyst, redaktor*, [w:] Ł. Kruszelnic'ka (red.), *Teoretyczni ta organizacyjni problemy formuwannja repertuaru ukrajins'koji knyhy ta periodyki*, Lwów 1996; M. Szwahuljak, *Osyp Nazaruk i jego «ucieczka» przed Sowietami*, [w:] O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa do Warszawy: wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 roku*, przeł. W. Pilipowicz, Przemyśl 1999; Ł. Buraczok, *Nazaruk Osyp*, [w:] *Zachidnoukrajins'ka Narodna Republika. Urjady. Postati*, Lwów 2009, s. 193–216; O. Zelena, *Suspilno-polityczni poglady Osypa Nazaruka*, Drohobycz 2010; M. Gaczkowski, *Galicja Wschodnia «Wielka Ukraina» w międzywojennej publicystyce Osypa Nazaruka*, [w:] M. Gaczkowski (red.), *Ukraina: narracje, języki, historie*, Wrocław 2015.

⁴ Interesowali się nim niemal wyłącznie ukraińscy badacze emigracyjni. Dużą wartość merytoryczną ma praca Iwana Łysiaka-Rudnyckiego (I. Łysjak-Rudnyč'kyj, *Nazaruk i Lypyns'kij: istorija jichnoji družby ta konfliktu*, [w:] I. Łysjak-Rudnyč'kyj (red.), *Lysty Osypa Nazaruka do W'jaczysława Lypyns'kocho*, Filadelfia 1976, s. XV–XCVI. Przedruk: idem, *Istoryczniesiej*, t. 2, Kyjów 1994, s. 167–236).

⁵ M. in.: M. Szwahuljak, *Osyp Nazaruk...*, s. 56–64; M. Szwahuljak, *Osyp Nazaruk...*, s. 11–29; Ł. Buraczok, *op. cit.*; M. Gaczkowski, *op. cit.*, s. 123–137.

⁶ G. Skrukwa, *Formacje wojskowe ukraińskiej «rewolucji narodowej» 1914–1921*, Toruń 2008.

⁷ Oparty jednak na niewielkim i zawężonym chronologicznie materiale źródłowym (G. Skrukwa, *Osyp Nazaruk – ukraiński polityk i publicysta wobec Polski i Polaków*, «Humanitarni nauky. Naukowo-praktycznyj žurnal» 2008, nr 2, s. 89–94).

⁸ J. Radziejowski, *Ukraińcy i Polacy – kształtowanie się wzajemnego obrazu i stereotypu*, «Znak» 1984, nr 11–12, s. 1468–1486.

⁹ M. Białokur, *Kształtowanie obrazu Rusina/Ukraińca na łamach «Przeglądu Narodowego» w latach 1908–1914*, [w:] W. Bonusiak (red.), *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, Rzeszów 2002, s. 114–130; idem, *Stosunkipolsko-ukraińskie w Galicji na łamach «Przeglądu Narodowego» (1908–1914)*, «Rocznik Historii Prasy Polskiej» 2002, t. V, z. 2, s. 103–122;

¹⁰ R. Wapiński, *Kształtowanie się wyobrażeń polskich środowisk politycznych o narodach Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, [w:] T. Stegner (red.), *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, Gdańsk 1993, s. 104–117.

opisywania wojny o Galicję Wschodnią w prasie zaboru pruskiego¹¹. Ogólny obraz Polaków z ukraińskiego punktu widzenia spróbował zrekonstruować dla całego XX w. Andrzej Zięba¹². Popularnego omówienia uwarunkowań postrzegania Ukraińców w polskim piśmiennictwie dokonała Danuta Sosnowska¹³. Prace badaczy ukraińskich pozwalają zrozumieć skomplikowany kontekst historyczny i stałe elementy wpływające na ukraiński obraz Polaków. Warto w tym miejscu odnotować studia pretendujące do ujęć całościowych¹⁴, a także poświęcone jedynie najnowszej problematyce ukraińsko-polskiego sąsiedztwa¹⁵.

Nazaruka łączyły silne związki z polskością. Jego buczaccy sąsiedzi «po ukraińsku wprawdzie rozumieli, ale mówili bardzo źle»¹⁶. Rozważaniami na temat tożsamości narodowej podzielił się w liście do Władysława Lipińskiego z 1924 r. Przyznawał, że sam jest w połowie «Lachem», bo jego matka wywodziła się ze zukrainizowanej polskiej rodziny: «Otóż bez względu na moje pochodzenie, zobowiązany jestem wziąć udział w uporządkowaniu życia i pracy tego plemienia, pośród którego żyję, i tej ziemi, na której urodziłem się i wyrosłem»¹⁷.

Stanowisko takie bliskie było koncepcji patriotyzmu terytorialnego samego Lipińskiego¹⁸. W korespondencji z nim Nazaruk zawarł wiele krytycznych sądów o Polsce i Polakach, chętnie ilustrując je cytatami z literatury polskiej: «Czy pamięta Pan jeszcze te rzeczy Mickiewicza, których Polacy drukować nie lubią? Jakże one celne! «I utraciwszy rozum w walkach¹⁹ długich, plwają na siebie i żrą jedni drugich!»²⁰.

Dorobek Nazaruka, przeanalizowany w niniejszym artykule, zdecydowałem się podzielić na cztery części w układzie chronologicznym. Jako cezurę początkową pierwszej z nich przyjąłem początek stulecia – czas debiutu

¹¹ M. Figura, *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*, Poznań 2001.

¹² A. Zięba, *Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX)*, «Dzieje Najnowsze» 1995, nr 2, s. 95–104.

¹³ D. Sosnowska, *Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej*, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 125–131.

¹⁴ M. Zubrycka, *Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej*, przeł. A. Branny, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 132–136; B. Strumiński, *Stereotyp Polaka w przysłowiach ukraińskich*, przeł. z ang. T. Bela, z ukr. P. Tomanek, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 137–145.

¹⁵ J. Hrycak, *Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków (z Rosją w tle)*, przeł. K. Kotyńska, «Więź» 1998, nr 3, s. 15–32; M. Rabczuk, *Polski, Polacy, Polska – próba filologicznego krajoznawstwa*, przeł. O. Hnatiuk, «Więź» 1998, nr 3, s. 33–47.

¹⁶ CDIAUL, f. 359, op. 1., s. 1, *Awtobiohrafija dra Osypa Nazaruka*, ark. 187.

¹⁷ I. Łysjak-Rudnyc'kyj (red.), *Lysty Osypa Nazaruka do W'jaczysława Łypyns'koho*, Filadelfia 1976, s. 73–74.

¹⁸ Zob. B. Gancarz, *My – szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882–1914*, Kraków 2006, s. 132–133.

¹⁹ Powinno być «mękach» (cytat z Epilogu *Pana Tadeusza*).

²⁰ I. Łysjak-Rudnyc'kyj (red.), *op. cit.*, s. 74. W twórczości polskiego wieszczka nie dostrzegaliśmy jednak znamion wybitności, a całą literaturę polską kwitował jako «psa wartą», choć uznawał jej prymat nad ukraińską (*ibidem*, s. 47, 44).

publicystycznego autora, jako końcową zaś – rok 1917 i początek ukraińskiej rewolucji. W kolejnej części omówiłem prace powstałe w czasie ukraińskiej walki o niepodległość (1917–1923). Trzecia część obejmuje teksty napisane w okolicznościach porażki ukraińskich działań narodowowyzwoleńczych i przynależności Galicji Wschodniej do Polski (1923–1939). Osobno zdecydowałem się przedstawić stosunek do Polski i Polaków zawarty we wspomnieniach Nazaruka z października 1939 r.

1901–1917: ukryta wojna domowa²¹

Jak zauważył Andrzej Zięba, na oczach Polaków zaboru austriackiego, «umierał» pocziwy Rusin», a rodził się «ukraiński rezun»²². Dla świadomych narodo-wo Ukraińców Polacy byli z kolei rywalami w wyborach do lokalnych i ogólnoaustriackich ciał przedstawicielskich, stanowiąc przeważnie warstwę panującą (arystokrację, szlachtę, aparat urzędniczy) Królestwa Galicji i Lodomerii. Mieli także przewagę w samorządzie. Mimo że ludność ukraińskojęzyczna miała przewagę liczebną we wschodniej części kraju koronnego, polska idea narodowa była tu siłą żywotniejszą i lepiej zorganizowaną. Jej zwolennicy zazwyczaj nie uznawali Rusinów-Ukraińców za przedstawicieli odrębnego narodu²³. Rywalizacja z Polakami była zatem dla ukraińskich patriotów walką o prawo do równoprawnego istnienia pośród innych narodów tej części Europy. Wydaje się, że poczucie tożsamości ukraińskiej towarzyszyło Nazarukowi od lat wczesnej młodości. Niebagatelne znaczenie miało zapewne napięcie polityczne, doświadczane również przez młodzież szkolną. Przyszłemu politykowi na długo zapadł w pamięć szowinizm polskiego grona pedagogicznego, który przesądził o relegowaniu go z gimnazjum w Buczaczu²⁴.

Jednymi z ważniejszych zadań ukraińskiej inteligencji były popularyzacja i ugruntowanie świadomości ukraińskiej wśród mas ludowych. Nazaruk podkreślał, że kwestią decydującą o identyfikacji narodowej jest język,

²¹ «Napięcie i ostrość konfliktu polsko-ukraińskiego w Galicji wzrastały roku na rok i sytuacja w Galicji zbliżała się do stanu ukrytej wojny domowej» – scharakteryzował ten okres relacji ukraińsko-polskich Iwan Łysiak-Rudnycki w: *Stosunki polsko-ukraińskie: ciężar historii*, [w:] *idem, Między historią a Polityką*, przeł. M. Buchalik, A. Chłopik [et al.], red. G. Hryciuk, Wrocław 2012, s. 187.

²² A. Zięba, *op. cit.*, s. 100.

²³ «Rusini, jako odłam szczepu ruskiego w szerokim, pierwotnym tego słowa znaczeniu, których Rosjanie nazywają Małorosjanami, oni zaś sami siebie dziś – Ukraińcami, stanowią osobliwy w Europie żywioł, nieposiadający analogii wśród innych ludów. Osobliwość jego to właśnie stanowi, że nie posiada on wyraźnie zarysowanej etniczno-politycznej fizjonomii i to nie tylko w oczach innych, ale nawet swoich własnych. Nie jest on narodem we właściwym tego słowa znaczeniu» (Z. Balicki, *Kwestya ruska*, «Przegląd Narodowy» 1912, nr 7, s. 1).

²⁴ O. Nazaruk, *Hałyc'ka delehacija w Ryzi (18)* «Nowa Zorja» 6 lypnja 1930, nr 50, s. 5.

sprzeciwiając się utożsamianiu jej z religią i obrządkiem²⁵ oraz przeciąganiu chłopów z obrządku greckiego na łaciński²⁶. We wczesnych pracach autora problematyka narodowościowa przeplatała się ze społeczną – przedstawiał w nich negatywny obraz «pańskiej Polski» jako «odwiecznego gnębiela» Ukraińców.

Za najważniejszego przeciwnika Nazaruk uznawał polską narodową demokrację. To ona miała najskuteczniej odsuwać Ukraińców od identyfikacji z polskością. Wzrost popularności endecji uważał za zjawisko podobne do zarazy, które ogarnęło środowiska młodzieży akademickiej oraz wiele wybitnych postaci. Krytyce polskiego nacjonalizmu Nazaruk poświęcił obszerną rozprawę – «O wszechpolakach, ich historii i tajnej organizacji»²⁷ – opatrzoną mottem: «Aby pokonać przeciwnika, należy znać jego siłę i jego wady»²⁸. Omówił tu genezę i dzieje endecji oraz jej ważniejsze przedsięwzięcia i projekty polityczne. Celne uwagi merytoryczne przeplatały się z demagogią autora. W aneksie zamieszczono kuriozalny «Plan zniszczenia narodu ukraińskiego» datowany na 1717 r., który miał dowodzić istnienia programu wynarodowienia Rusinów przez polski kler²⁹.

Nazaruk krytykował mgławicowość koncepcji politycznych endecji oraz jej niedociągnięcia organizacyjne. Wskazywał na brak spójnej strategii działania dla trzech zaborów, a także udział w ruchu osób o wątpliwych kwalifikacjach moralnych. Szydził z inicjatywy skarbu narodowego. Jego zdaniem większymi sukcesami mogły poszczycić się w regionie akcje charytatywne społeczności ukraińskiej. Organizowane przez polskich narodowców pochody i manifestacje nazywał «szopkami», a koncepcje powstania uznawał za nierealistyczne. Strategię prowadzenia działalności jawnej osądzał zaś jako «głupotę i lekkoduszność» oraz «wodę na młyn tajnych agentów»³⁰.

Endeckie pryncypia polityczne w odniesieniu do narodowości kresowych Nazaruk charakteryzował krótko: «zniewolić, zgnębić i zniszczyć słabszych od siebie sąsiadów»³¹. Odwoływał się przy tym do programu Jana Ludwika Popławskiego³², który za polskie terytorium «kresowe» uważał m.in. Bukowinę³³. Na takiej samej podstawie można nazywać «polskimi kresami» niemiecką Westfalię, hiszpańską Somosierrę, rosyjską Syberię, amerykański

²⁵ A. Czekanows'kij [O. Nazaruk,], *Po perszych wyborach na podstawi zahalnoho prawa golosuwanja. Ohljad syl i taktiky ukrjains'ko-rus'kych partij*, Lwów 1907, s. 62.

²⁶ O. Nazaruk, *Szczo to je narid abo nacija*, Lwów 1911, s. 12.

²⁷ Idem, *Pro wszech poljakiw, jich istoriju i majnu orhanizaciju*, Lwów 1907.

²⁸ *Ibidem*, s. 1.

²⁹ *Ibidem*, s. 171–180.

³⁰ *Ibidem*, s. 52–57.

³¹ *Ibidem*, s. 7.

³² «Nie nazywamy ziemią kresową Galicyi wschodniej, bo chociaż żywioł polski jest tu nieraz w dosyć znacznej mniejszości, ale panuje politycznie i kulturalnie. Natomiast Litwę i Ruś południowo-wschodnią (Wołyń, Podole, Ukraina), zaliczać należy obecnie do ziem kresowych» (J. Popławski, *Zadania polityki narodowej na kresach*, «Przegląd Wszechpolski» 1903, nr 9, s. 673).

³³ *Ibidem*, s. 681.

Meksyk, Santo Domingo, Paragę i całą Brazylię, Teksas, Kanadę – słowem świat cały, prócz może jednej tylko Japonii, [...] ale i do Japonii miewa «Słowo Polskie» pretensje, żyje tam bowiem sławny generał [Tamameto] Kuroki, który pochodzić ma rzekomo z polskiego rodu (imię jego 44), a tam gdzie jest choćby kropla krwi polskiej – tam jest i Polska³⁴» – kpił Nazaruk.

Drwiąc z polskiej megalomanii narodowej, Nazaruk próbował dekonstruować polskie mity, w tym rzekomą «polską wyższość moralną» czy domniamaną «rycerskość» Polaków i «tchórzliwość» Ukraińców. Przypominał, że na wojny z Krzyżakami, a także Turkami i Tatarami Rzeczpospolita chętnie wysyłała pułki litewsko-ruskie, w wojnach z Kozakami posługiwała się zaciągami cudzoziemskimi, w bitwie pod Piławcami (1648) zaś wojska koronne splamiły się kompromitującą ucieczką³⁵. Raz tylko, jego zdaniem, polska szlachta wykazała się niekwestionowaną odwagą – podczas najazdu na Hiszpanię i Haiti³⁶. Obok tchórzostwa do charakterystycznych polskich cech zaliczał również sprzedajność³⁷.

Polską «narodową tromtadrację»³⁸ uważał Nazaruk za zilustrowanie poetyckiej wizji Juliusza Słowackiego – Polski jako «pawia narodów i papugi»³⁹. I choć autor posługiwał się dość prostymi chwytami propagandowymi, traktował endecję jako poważnego przeciwnika. Większą część pracy zajmuje omówienie poglądów Romana Dmowskiego i tłumaczenie obszernych fragmentów «Myśli nowoczesnego Polaka» na język ukraiński⁴⁰. Nazaruk przyznaje, że w książce tej, «obok obłudnych i śmiesznych, występują myśli bystre i zgodne z prawdą»⁴¹.

Siła polskiego ruchu narodowego była powodem do niepokoju. Ukraiński publicysta podkreślał konieczność pogłębiania pracy organizacyjnej. Wzorem miały być polskie zdobycze w samorządzie galicyjskim oraz udane inicjatywy ekonomiczne (towarzystwa, kasy, banki, spółki) w zaborze pruskim⁴². Nazaruk uważał, że Polacy w Prusach poddani są lżejszemu uciskowi niemieckiemu niż Ukraińcy w Galicji ze strony Polaków «bo w Prusach za strajki nie zagania się skutych Polaków milami do aresztu, nie strzelają też do nich przy wyborach, jak dzieje się to w Galicji z chłopami ukraińskimi»⁴³.

Polityk partii radykalnej był jednak optymistą. Przewidywał sukcesy ukraińskiej idei narodowej, wynikające z samej logiki procesu historycznego: «Nie zdołali Niemcy uratować Pragi przed czeskim zalewem, a Krakowa przed

³⁴ O. Nazaruk, *Pro wszech poljakiw* ..., s. 119–120.

³⁵ *Ibidem*, s. 144.

³⁶ *Ibidem*, s. 145.

³⁷ *Ibidem*, s. 40–41.

³⁸ *Ibidem*, s. 7.

³⁹ *Ibidem*, s. 97.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 48–97.

⁴¹ *Ibidem*, s. 97.

⁴² O. Nazaruk, *Szczo to je narid*..., s. 15.

⁴³ Idem, *Pro wszech poljakiw*..., s. 37.

zalewem z polskich wsi – choć oba te miasta były niegdyś niemieckie – więc nie zdołają też Polacy uratować Lwowa i innych miast wschodniogalicyjnych przed zalaniem ich przez ukraińską ludność wiejską – tym bardziej, że miasta wschodniogalicyjne nie są i nigdy nie były polskie, tylko żydowsko-rusko-polskie»⁴⁴.

Środowisko polityczne Nazaruka nadzieje na realizację swych dążeń wiązało z przychylnością Wiednia. On sam konstatował natomiast, że Wiedeń we wszystkim sprzyja Polakom⁴⁵. Opinia ta stanowi lustrzane odbicie popularnego wśród Polaków przekonania, że ukraiński ruch narodowy w Galicji jest wytworem antypolskiej austriackiej intrygi⁴⁶.

Znamienne, że Nazaruk za najważniejszego przeciwnika uważał nie Polaków, lecz stronnictwo rusofilskie (zwane pogardliwie «moskalofilskim»), popierając nawet wymierzone w nie taktyczne sojusze z Polakami⁴⁷. «Moskalofilstwo» uznawał za niebezpieczną ranę we wnętrzu ukraińskiego organizmu narodowego⁴⁸ mogącą wzmocnić niebezpieczeństwo ze strony Rosji. Ta ostatnia, argumentował, bała się «Wielkiej Ukrainy» bardziej niż małej Polski, dlatego też poddawała ruch ukraiński dotkliwszym represjom⁴⁹. Podkreślał zarazem, że jeśli Ukraińcy nie zdołają wybić się na niepodległość, będzie to w pierwszej kolejności winą «bratniego narodu» polskiego. Uderzające jest w tym kontekście zastrzeżenie, że»[n]aród ukraiński, jeśliby już musiał utonąć (w co nie wierzymy), to jeszcze znajdzie sobie na tyle siły, aby utonąć w rosyjskim morzu, a nie w polskiej kałuży»⁵⁰.

Aby ruch ukraiński zdołał uniknąć niebezpieczeństw, konieczna była wytężona praca organiczna inteligencji. Tymczasem stan świadomości narodowej w jej szeregach Nazaruk uważał za niezadowalający. Winił za to długotrwałe oddziaływanie idei polskich: «Najzagorzalsze jednostki inteligentnej młodzieży naszego narodu, zagarnięte przez polską ideę rewolucyjną, przepadły marnie w polskich «szopkach» i hałaburdach, gniły latami w Spielbergu wraz z synkami polskiej szlachty – za sprawę nam obcą. Na cmentarzach we Lwowie i w innych

⁴⁴ A. Czekanows'kij, *Po perszych wyborach...*, s. 11–12. Przekonanie to korespondowało z obawami polskich autorów: «Nasze perspektywy w Galicji Wschodniej nie są pomyślne. Los Anglików w Irlandii, Niemców w krajach czeskich i prawdopodobny los narodowości niemieckiej na Górnym Śląsku muszą tu być złą wróżbą» – przewidywał Franciszek Bujak (*Galicja*, t. I, *Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo*, Lwów 1908, s. 148).

⁴⁵ O. Nazaruk, *Szczo to je narid...*, s. 12.

⁴⁶ Zob. R. Wapiński, *op. cit.*, s. 112.

⁴⁷ A. Czekanows'kij, *Po perszych wyborach...*, s. 5–6.

⁴⁸ O. Nazaruk, O. Ochrymowycz, *Chronika ruchu ukrajins'koji akademicznoji molodiży y Lwowi*, [Lwów 1908], s. 435.

⁴⁹ A. Czekanows'kij, *Po perszych wyborach...*, s. 61.

⁵⁰ O. Nazaruk, *Pro wszech poljakiw...*, s. 148. Powiedzenie o «rosyjskim morzu» i «polskiej kałuży» to popularne na przełomie XIX i XX w. hasło stronnictwa rusofilskiego (zob. np. J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, przeł. K. Kotyńska, Lublin 1999, s. 92).

miastach zobaczyć można zapomniane mogiły, na których widnieją porośnięte mchem nazwiska ruskie z dodatkiem: «żołnierz wojsk polskich powstania z r...»⁵¹.

Nazaruk wskazywał na niedostateczną znajomość swojej historii i brak należytego szacunku do niej. Próżnię tę wypełniała z powodzeniem tradycja polska⁵². Sygnalizowanie powyższego problemu powraca we wszystkich okresach aktywności piśmienniczej Nazaruka.

Swoją działalność pisarską Nazaruk pojmował zatem jako próbę wypełnienia istniejącej luki. Dotyczyło to również jego prac literackich. Oto jak uzasadniał swą decyzję o napisaniu, *Jaroslawa Ośmiomysła*: «A właśnie powieść historyczną napisałem dlatego, że często słyszałem żale naszych młodych chłopców o to, że Polacy mają takie powieści na podstawie swojej historii, a my prawie niczego nie mamy»⁵³. Autor zwracał uwagę, że jego rodacy niedostatecznie popularyzują własną historię i przykłady bohaterstwa. Jako przykład wymieniał postać Stanisława Mrozowickiego (Morozenka) – oficera w powstaniu Chmielnickiego⁵⁴. Był to dobrze wykształcony wychowanek polskiego rodu szlacheckiego z Podola, który zdecydował się przystąpić do wojny po stronie kozackiej. Zginął w jednym ze starć pod twierdzą Zbaraż. Literacką wizję rozterek Mrozowickiego Nazaruk zawarł w opowiadaniu, *Oj, Moroże, Morozenku* na motywach dumy ludowej. Przemiana tożsamości bohatera następuje stopniowo. Podróż na Wielką Ukrainę i spotkanie z wolnymi Kozakami sprawiają, że budzą się w nim ukraiński patriotyzm oraz krytyczny stosunek do wewnętrznego ustroju Rzeczypospolitej: «miał wrażenie, że cały blask szlacheckiej Polski wzniesiony został na ciemnych moczarach, na których to państwo szlacheckie bujnie, ale niezdrowo wzrasta i żyje, nie mając twardego gruntu pod nogami»⁵⁵.

Charakterystyczne, że Bohdana Chmielnickiego przedstawiono w utworze jako hetmana Rzeczypospolitej walczącego przeciw magnaterii, a nie królowi⁵⁶ – podobnie jak w powieści *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza («Król miłościwy pan, ale królewia!»⁵⁷), która wywoływała wielkie kontrowersje w kręgach ukraińskich⁵⁸.

Motyw walki o sprawiedliwość socjalną przeciw polskim wyzyskiwaczom pojawia się także w innych wczesnych utworach literackich autora *Ośmiomysła*. Nazaruk przedstawiał w nich ciemnotę ruskiego chłopca, który nie buntował się przeciwko gnębiącym go polskim panom⁵⁹. Sięgając do popularnego w literaturze

⁵¹ O. Nazaruk, O. Ochrymowycz, *op. cit.*, s. 388.

⁵² *Ibidem*, s. 395.

⁵³ O. Nazaruk, *Pro suczasnu ukrajins'ku literaturu. Widpowid' na anketu «Nowoho Czasu», «Nowa Zorja»* 11 listopada 1928, nr 87, s. 6.

⁵⁴ Idem, *Slidami Ukrajins'kich Siczowych Strilciw*, Lwów 1916, s. 13.

⁵⁵ A. Czekanows'kij [O. Nazaruk], *«Oj, Moroże, Morozen'ku...»*, Ternopil' 1990, s. 12.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 26.

⁵⁷ H. Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem*, t. 1, Warszawa 1989, s. 134.

⁵⁸ Zob. J. Radziejowski, *op. cit.*, s. 1473–1475.

⁵⁹ O. Nazaruk, *Dwadecjat' czotyry lit žyttja Łucja Boroniuka*, [w:] idem, *Sud Oleksy Dowbusza i inszi opowidannja*, Lwów 1907, s. 15–28.

ukraińskiej motywu karpackich rozbójników, prezentował ich w roli obrońców ludu napadających na okrutną polską szlachtę⁶⁰.

W tekstach powstałych na początku I wojny światowej przeważał jeszcze umiarkowany ton w wypowiedziach dotyczących Polaków. Dość neutralny był opis kontaktów Legionów Polskich i Ukraińskich Strzelców Siczowych (USS)⁶¹ (obie formacje w służbie Austro-Węgier), choć Ukraińcy różnili się od Polaków tym, że opłacali swój pobyt na kwaterach i wzorowo odnosili się do ludności cywilnej⁶². Chwaląc zbiory frontowej biblioteki USS, Nazaruk odnotował, że były tam dzieła Henryka Sienkiewicza, Władysława Reymonta, Kazimierza Przerwy-Tetmajera czy Stefana Żeromskiego⁶³.

1917–1923: Polak jako wróg i najeźdźca

Wymowa tekstów, które wyszły spod pióra Nazaruka w drugim z wyodrębnionych okresów (1917–1923) – w okolicznościach rywalizacji militarnej i dyplomatycznej – jest już zdecydowanie ostrzejsza. Polak nie występował tu bowiem tylko w roli przeciwnika w debacie politycznej albo ulicznych starciach, stał się śmiertelnym wrogiem w walce o swoje państwo. Z chwilą wszczęcia walki zbrojnej postulat autonomii odszedł w niepamięć. «Jakakolwiek federacja Ukrainy czy to z Rosją, czy z Polską – oznacza kajdany nałożone na naród ukraiński – i kto chce nas federować z innym państwem, ten jest zatwardziałym wrogiem Ukrainy, z którym należy walczyć do ostatniego tchu»⁶⁴ – twierdził Nazaruk. Doświadczenia Austro-Węgier w I wojnie światowej wpłynęły na jego negatywną ocenę zdolności organizacyjnych państw o mieszanej strukturze narodowościowej⁶⁵. Był zwolennikiem zdecydowanych rozwiązań. Wspominał, że w 1918 r. opowiadał się za niezwłocznym internowaniem «polskich biskupów, profesorów i innych wybitnych działaczy» i bardzo ubolewał nad odrzuceniem tego wniosku przez Ukraińską Radę Narodową⁶⁶.

W publikacjach z tego okresu dominuje wizerunek Polaka przedstawionego w roli bezwzględного cudzoziemskiego najeźdźcy, wyzutego z uczuć ogólnoludzkich i chrześcijańskich⁶⁷. Takie wezwania nie przeszkodziły Nazarukowi opowiedzieć się za potrzebą zawarcia sojuszu z Polską po klęsce ofensywy czortkowskiej⁶⁸. Czy

⁶⁰ *Idem*, *Pro karpats'kich oprysziw*, Lwów 1913, s. 17.

⁶¹ *Idem*, *Slidami Ukrajin's'kich...*, s. 89.

⁶² *Ibidem*, s. 86.

⁶³ *Ibidem*, s. 11.

⁶⁴ O. Nazaruk, *Wijs'ko i polityka*, Kreminiec' 1919, s. 11–12.

⁶⁵ *Idem*, *Pro nowyj typ kyryni. Pryczynok do istoriji emigraciji*, Widen' 1922, s. 12.

⁶⁶ *Idem*, *Rik na Welykij Ukrajin. Konspekt spomyniw z ukrajin's'koji rewoluciji*, Widen' 1920, s. 5–6.

⁶⁷ G. Skrukwa, *Osyp Nazaruk...*, s. 92.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 93.

wyjątkowo agresywna retoryka lwowskiego adwokata była w tym czasie jedynie zabiegiem propagandowym wynikającym z potrzeby motywowania do walki⁶⁹? O tym, że niekoniecznie tak było, przekonuje lektura listu Nazaruka do Lipińskiego z września 1923 r. Wyjaśniając adresatowi przyczyny swego zerwania z obozem Petruszewycza, były minister propagandy ZUNR wyraził pogląd, że «Państwo Halickie można było zapewne utrzymać, gdyby na samym początku ogłoszona została dyktatura, i gdyby dyktaturę tę otrzymał mąż silnej woli, bezwzględny i – *sit venia verbo* – okrutny wobec swoich i wobec obcych».

Silny przywódca «mógł aresztować całą polską ludność Galicji i zagnać ją do ogromnych obozów i poważnie zagrozić, że w przypadku dalszych polskich postępów, wszystkich internowanych wybije do nogi»⁷⁰. Cytowany fragment przytoczył w swoim esej u ukraiński historyk emigracyjny Iwan Łysiak-Rudnycki, konstatując, że Lipiński zapewne nie zgadzał się z nadawcą⁷¹. Na tym jednak nie kończyła się myśl Nazaruka. W dalszej części listu wyliczał utracone możliwości wynikające z niewykorzystania nadzwyczajnych środków w czasie wojny z Polakami. Jego zdaniem należało wówczas przeprowadzić masową eksterminację ludności polskiej, co «a) do szaleństwa utwierdziło [by] zawziętość Ukraińców, którzy wiedzieliby, że, po takim akcie, zmiłowania dla nich nie będzie, b) napędziłoby strachu nacierającym pułkom polskim, którego i tak miały one pod dostatkiem, c) nawet w przypadku naszej klęski nie przyniosłoby większych strat, niż i tak mieliśmy, d) osłabiłoby fizycznie wrogi element, e) pokazałoby Europie, że tutaj żartów nie będzie, należy więc ostatecznie ułożyć granice etnograficzne szczególnie dla takich narodów, które mogą później ogromne tereny we krwi utopić»⁷².

Pomysły te przywodzą na myśl – przyswojony z filozofii nietzscheańskiej – ideał «silnego człowieka» propagowany przez Dmytra Doncowa⁷³ – patrona ukraińskiego nacjonalizmu i jednego z najważniejszych oponentów ideologicznych Nazaruka.

Rezultat ukraińsko-polskiego starcia w regionie Nazaruk przedstawiał w kategoriach mistyczno-martyrologicznych. Zaznaną porażkę uważał za «Golgotę» swojego ludu. Perspektywę ugruntowania się państwowości polskiej w Galicji Wschodniej przedstawiał metaforycznie jako drogę na ostatnią stację drogi krzyżowej⁷⁴.

Odradzając się Rzeczpospolitą ukraiński polityk nazywał «najbardziej reakcyjnym państwem w Europie»⁷⁵, które zniewoliło naród ukraiński. Nie

⁶⁹ Zob. *ibidem*, s. 92.

⁷⁰ I. Łysiak-Rudnycki (red.), *op. cit.*, s. 24.

⁷¹ I. Łysiak-Rudnycki, *Nazaruki Łypyn's'kij: istorija...*, s. 179.

⁷² I. Łysiak-Rudnycki (red.), *op. cit.*, s. 24–25.

⁷³ Zob. A. Motyl, *The Turn to the Right. The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1926*, New York 1980, s. 78.

⁷⁴ O. Nazaruk, *Korupcija w derżawnim žyttju*, Lwów-Wien 1921, s. 13.

⁷⁵ *Idem*, *Rik na Welykij Ukrajin...*, s. 240.

wierzył, że stworzy ono jego rodakom warunki dla egzystencji i rozwoju⁷⁶. Zwracał uwagę na odbieranie prawosławnych i greckokatolickich świątyń przez polskie duchowieństwo⁷⁷. Za gorzki żart historii uznawał to, że Haliczanie ustępują «przed polskim najeźdźcami, którzy całe stulecia napelniali Europę i Amerykę swym płaczem i modlitwami do Boga i ludzi, jacy to oni biedni, zniewoleni... A teraz – sami ogniem i mieczem niewolili naszą ziemię, idąc nawet nie własnymi siłami, tylko pomocą francuską. I to jak niewolili! Carskie zbrodnie były igraszką w porównaniu z polskimi, bo rujnowały one garstkę polskiej szlachty. A ten najazd polski rujnował naród ukraiński z jego szerokimi masami – u samych podstaw»⁷⁸.

Nazaruk ubolewał nad krótkowzrocznością polskiej polityki, która nie dostrzegała prawdziwego niebezpieczeństwa – ze wschodu – czyhającego na obie nacje⁷⁹. Tymczasem Polska, po raz kolejny w dziejach, stała się grabarzem Ukrainy. Po raz pierwszy miała odegrać tę rolę już w średniowieczu, gdyż – jego zdaniem – właśnie Polacy, a nie Tatarzy, ponosili winę za upadek Rusi⁸⁰.

Warto odnotować, że Nazaruk o wiele cieplej wyrażał się o polskich mieszkańcach Ukrainy Naddnieprzańskiej. Wspominał, że jako minister UNR często przyjmował delegacje Polaków, Rosjan i Żydów. Przyznawał, że osoby te, dobrze wykształcone, przedstawiały zazwyczaj interesujące i konstruktywne propozycje rozwiązań politycznych i gospodarczych dla republiki. Dostrzegał ich szczerą gotowość do pracy na rzecz młodego państwa: «W owym czasie zaczęła chwiać się we mnie nawet moja absolutna nieufność wobec Polaków, którą wyniosłem z Galicji, znając tylko Polaków galicyjskich, z rosyjskich zaś bardzo niewiele. Ukraińscy Polacy są inni»⁸¹.

Był także przychylny wobec Polaków skłaniających się ku identyfikacji z narodowością ukraińską⁸². Opowiadał się wszakże za zamykaniem polskich wydawnictw ukazujących się na terenie Ukraińskiej Republiki Ludowej bez większych przeszkód. Nie znajdowało to zrozumienia u przybysza z zachodniej Ukrainy: «Byłem bardzo oburzony na naszych naddnieprzańskich braci o to, że oni tej prasy nie zamknęli – po prostu za prześladowanie, którego ukraińska prasa zaznała od Polaków w Galicji»⁸³. Mimo to Nazaruk nie zdecydował się na zamknięcie «Dziennika Kijowskiego». Dał się przekonać jednemu z lojalnych wobec państwa ukraińskiego Polaków, że takie posunięcie może wzmocnić polskie nastroje nacjonalistyczne i osłabić tendencję do patriotyzmu

⁷⁶ *Ibidem*, s. 336.

⁷⁷ *Idem*, *Katolicyzm i prawosławie na schodzie Europy*, «Swoboda. Ukrajin's'kij dnevnyk» 10 kwietnia 1922, nr 82, sz. 4.

⁷⁸ *Idem*, *Rik na Welykij Ukrajin...*, s. 184.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 175.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 332.

⁸¹ *Ibidem*, s. 89–90.

⁸² *Ibidem*, s. 103–105.

⁸³ *Ibidem*, s. 102.

terytorialnego. Minister wspominał, że decyzja ta spotkała się z aprobatą reszty rządu. «Rzecz jasna oni wychodzili przy tym z zasadniczo innego stanowiska niż ja, a mianowicie z jakiejś mglistej, bezgranicznie szczerzej i bezgranicznie naiwnej życzliwości wobec Polaków»⁸⁴.

Doświadczenia z lat 1918–1919 pozwalały politykowi na formułowanie ogólnych wniosków dotyczących zdolności państwowotwórczych Ukraińców i Polaków. Przyznawał prymat tym pierwszym, szczególnie Haliczanom, bo – jak oceniał – zaprezentowali godną podziwu wytrwałość w obliczu trudnych okoliczności dziejowych. Sukcesy polskich wysiłków niepodległościowych uznawał za rezultat pomocy zewnętrznej⁸⁵, głównie francuskiej. Nowopowstałą Rzeczpospolitą nazywał pogardliwie «francuską Polską»⁸⁶.

1923–1939: o autonomię

Lata pobytu na emigracji nie od razu przyniosły zmiany w wypowiedziach Nazaruka dotyczących Polski i Polaków, choć przyznawał on, że Polska diaspora jest nieźle zorganizowana⁸⁷. Nowe motywy w jego rozważaniach dostrzegamy w połowie lat dwudziestych. Najważniejszym spośród nich wydaje się teza, że Ukraińcy sami ponoszą odpowiedzialność za klęskę dążeń niepodległościowych: «Powiadają panowie prezydenci, że Moskwa i Polska siłą rozwaliły nasz kraj. Ależ to nieprawda! Bo czyż ów Dyrektoriat nie zrobił uprzednio spisku z Moskwą? Czyż prezydent Petlura sam nie wezwał Polaków aż do Kijowa?»⁸⁸ – pytał retorycznie na łamach broszury dla ukraińskich robotników w USA.

Pogląd ten wiązał się ze zmianą oceny niedawno minionych wydarzeń historycznych. Nazaruk będzie odtąd propagował tezę, że zjednoczenie obu ukraińskich republik w 1919 r. było aktem przedwczesnym i błędnym. Jako monarchista za największą pomyłkę uznawał udział wojsk zachodnioukraińskich – oraz swój – w obaleniu prawowitej, jak podkreślał, władzy hetmańskiej⁸⁹. Niekorzystny rozwój wydarzeń rozpatrywał w kategoriach religijnych – jako karę bożą, która słusznie dosięgła Ukraińców.

Były minister wskazywał, że grzech nieposłuszeństwa wobec własnych przywódców jego rodacy popełniali już wcześniej. W powieści, *Roksolana...* przypominał czytelnikom o tragicznej śmierci księcia halickiego Jerzego (Bolesława) Trojdenowicza (ok. 1310–1340), wnuka króla Daniela – otrutego

⁸⁴ *Ibidem*, s. 103–105.

⁸⁵ O. Nazaruk, *Za szczo my boremosja?*, Kamienec' 1919, s. 4.

⁸⁶ O. Nazaruk, *Rik na Welykij Ukraini...*, s. 161.

⁸⁷ I. Łysjak-Rudnyc'kyj (red.), *op. cit.*, s. 18–19.

⁸⁸ O. Nazaruk, *Robitnic' two: relihija-presja-wkladka. Najkorotszaistorija Ukrainy. Nauka dla dijacziw*, Szikaho-III[inojs] 1926, s. 17.

⁸⁹ *Idem*, *Na spokojnim Oceani*, «Nowa Zorja» 30 kwietnia 1933, nr 30, s. 5.

przez ruskich bojarów. Wyższość narodu polskiego polegać miała na tym, że potrafił utrzymać dyscyplinę i posłuch wobec legalnej władzy: «Ładne ptaszki nie tylko z nas, ale też i Lachów. Lecz oni uszanowali przykazanie: «Nie zabijaj» przynajmniej w odniesieniu do swego władcy. Dlatego po dziś dzień mają swoje państwo. Jakie jest, takie jest, ale jest...»⁹⁰ – mówił ojciec do Nastii-Roksolany⁹¹. Konsekwencją niegdysiejszych błędów była obecna niewola narodu ukraińskiego, którą personifikowała główna bohaterka: «Nastunia słuchała niegdyś tych opowiadań, niczym bajki. A teraz już nie tylko rozumiała, ale i odczuwała cały ich sens. Odczuwała na sobie, co się dzieje, gdy czyjaś ziemia stanie się żerowiskiem i oborą dla barbarzyńców»⁹².

Inne nowe elementy światopoglądu Nazaruka ujawniły się po jego powrocie do Lwowa i przystąpieniu do tamtejszego ośrodka konserwatywno-klerikalnego. Środowisko to opowiadało się za ugodą z władzami państwowymi oraz lojalnością wobec nich, wzorowaną na postawie polskich «stańczyków» w okresie zaborów. Liczono, że umiarkowana postawa zaowocuje przyznaniem przez Warszawę autonomii dla Ukraińców w Polsce. Dalekim celem perspektywicznym pozostawała odbudowa niepodległego państwa⁹³.

Nazaruk dostrzegał wówczas szczególną rolę historyczną Polaków – silniejszych politycznie i posiadających własne państwo, choć – jak podkreślał – «Polska wyszła z grobu dzięki nadzwyczajnemu zbiegowi okoliczności»⁹⁴. Akcentował swe związki z kulturą polską, cytując obszernie polskich autorów, wśród nich Słowackiego⁹⁵ i Mickiewicza⁹⁶.

Wskazywał, że odrodzona Polska popełnia błędy pierwszej Rzeczypospolitej, w tym brak «myślenia imperialistycznego», pod którym pojmował odpowiedzialność za słabsze narody: «jest armia i wcale potężna, jest jagiellońska tradycja, są mapy stare z granicami Rzplitej daleko za Dniepr sięgającymi, – a nastawienia imperialistycznego wśród ogółu społeczeństwa polskiego ani śladu»⁹⁷ – ubolewał w napisanym po polsku artykule przeznaczonym dla «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego». Ostrzegał, że krótkowzroczność Polaków tylko w wyniku dobrej koniunktury geopolitycznej nie została dotąd zdyskontowana przez sąsiadów

⁹⁰ O. Nazaruk, *Aleksandra*, przeł. N. Celer, Kraków 2016, s. 51 [pierwsze wyd. oryg. O. Nazaruk, *Roksolana. Żinka chalifa i padyszacha Sulejmaka Welikoho Zawojownika i Zakonodawcy. Istoryczna powist' z 16-ho stolittja*, Lwów 1930], s. 32.

⁹¹ W polskim tłumaczeniu Natalii Celer imię głównej bohaterki zmieniono na Aleksandra.

⁹² *Ibidem*. Obcą i ekspansywną siłą jest również na kartach powieści kler rzymsko-katolicki.

⁹³ M. Szwahuljak, *Lwiws'kij Oseredek ukrajins'kich konserwatoriw u 20–30 rokach XX stolittja*, [w:] O. Arkusza, M. Mudryj (red.), *Lwów: misto – susplistwo – kultura: Zbirnyk naukowych prac*, Lwów 2007, s. 484–486.

⁹⁴ O. Nazaruk, *Roma aeterna. Wicnyj Rym – apostols'ka Stolicyja*, Lwów 1937, s. 95.

⁹⁵ *Idem*, *Ερημα καὶ ἀνώνυμα*. Polityczna broszura przeznaczona dla hartuwanja buduczych ukrajins'kich prowadnykiw, Lwów 1936, s. 88.

⁹⁶ *Idem*, *Wenecija. Katedrasw. Marka. Palata Dożiw*, Lwów 1934, s. 104–105.

⁹⁷ CDIAUL, f. 359, op. 1., spr. 138, J. Nazaruk, *Polska w oczach Ukraińca* [rkps.], k. 4 (odwrotna).

II Rzeczypospolitej. «Myślenie imperialistyczne» zdaniem Nazaruka miałoby polegać w pierwszej kolejności na dialogu z własnymi obywatelami, w tym mniejszościami narodowymi⁹⁸.

Oprócz realizacji postulatu autonomii politycznej i kulturalnej oczekiwał od Warszawy m.in. wsparcia dla misji neounijnej⁹⁹. Jego brak uważał za krótkowzroczność: «To, czy fala siły potoczy się z zachodu na wschód, czy ze wschodu na zachód, rozstrzyga się na naszych oczach tu i teraz. Klucz do tego rozstrzygnięcia jest – jak na razie – w rękach Polski»¹⁰⁰. Ta ostatnia jednak nie spełniała pokładanych w niej nadziei. Uczucie rozczarowania polityką Warszawy przebija z pism Nazaruka bardzo wyraźnie, zwłaszcza w drugiej połowie lat trzydziestych. Obawiał się nawet aresztowania¹⁰¹. Polska powtarzała – zdaniem redaktora «Nowej Zorji» – swą historyczną pomyłkę wobec Ukraińców. Błędy popełnione w XVII w. miały kosztować Rzeczpospolitą utratę szans na mocarstwowość i, w konsekwencji, upadek państwa. Nazaruk dostrzegał analogie i możliwość powtórki tego scenariusza w czasach sobie współczesnych¹⁰². Ubolewał, że Polska – pozbawiona naturalnych granic oraz sojuszników – nie dostrzega konieczności sojuszu z Ukrainą¹⁰³.

Jako konserwatysta Nazaruk był przeciwnikiem ruchów radykalnych, krytykował przemiany polityczne zachodzące w III Rzeszy i ZSRR. Podobnie jak całe jego środowisko potępiał także walkę podziemną przeciw Polsce, uznając ją za niepotrzebne rozlewanie ukraińskiej krwi i dostarczanie władzom pretekstu do represji. Wyrazistym przykładem była akcja sabotażowa ukraińskich nacjonalistów z 1930 r., którą potępiono na łamach «Nowej Zorji». Protestowano jednocześnie przeciw zastosowanej przez Warszawę zasadzie odpowiedzialności zbiorowej i brutalnym odwecie dokonanym na ludności w tamach tzw. pacyfikacji¹⁰⁴. Krytyka władz była jednak poważnie utrudniona ze względu na cenzurę.

1939: kara boża

Ingerencje cenzura nie dotknęły wspomnień Nazaruka z jesieni 1939 r. – opublikowanych dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w.¹⁰⁵ Nazaruk dobrze

⁹⁸ *Ibidem*, k. 4–12.

⁹⁹ Na temat akcji neounijnej zob. M. Papierzyńska-Turek, *Miedzy tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 404–441.

¹⁰⁰ O. Nazaruk, *Hałyčnynaj Ukrajina...*, s. 147.

¹⁰¹ *Idem*, Z. Wołyni. Z prywodu z'jizdu WUO, Lwów 1938, s. 5.

¹⁰² *Ibidem*, s. 147.

¹⁰³ O. Nazaruk, *Roma aeterna...*, s. 95–96.

¹⁰⁴ *Szczo dijet'sja w naszym kraju?* «Nowa Zorja» 2 października 1930, nr 75, s. 1–2.

¹⁰⁵ O. Nazaruk, *Zi Lwowa do Warszawy. Utecza pered sowitami w pamjatnych dnjach 2–13 żowtnja 1939 roku*, Lwów 1995. Cytaty podaję za wydaniem polskim: O. Nazaruk, *Ucieczka*

oddął w nich powagę momentu dziejowego i nastroje ludności ukraińskiej¹⁰⁶. Opisywał mieszane uczucia towarzyszące widokowi porzucających broń i grabiących zapasy żywności polskich żołnierzy we Lwowie: «Było oczywiste, że polska władza rozpada się [...]. «Niech już będzie co ma być, ale dobrze, że skończył się polski ucisk!» Jednakże pełnej radości z tego faktu nie było widać: wyczuwało się jakiś niepokój»¹⁰⁷.

Uczucie niepewności wzrosło, kiedy okazało się, że Galicja Wschodnia znajdzie się pod kontrolą Armii Czerwonej. Uderzający jest ciepły stosunek autora do Niemców. Nazaruk zdawał się wierzyć, że wybuch II wojny światowej wywołany został prowokacyjną postawą Warszawy: «przed wojną był taki oto paradoks, o pokój prosił silniejszy i to wielokrotnie silniejszy, ale słabszy tej propozycji nie przyjął, bo chciał być ukarany przez Boga»¹⁰⁸.

Kilkunastodniowa ucieczka spod okupacji radzieckiej na tereny zajęte przez III Rzeszę stała się dla autora *Roksolany*... okazją do refleksji nad losem II Rzeczypospolitej. Autor, formalnie polski obywatel, występował z pozycji obserwatora. Wśród przyczyn upadku państwa wskazywał na targające nim sprzeczności wewnętrzne i nierówności społeczne¹⁰⁹. Skrupulatnie odnotowując krytyczne uwagi pod adresem rządzących wyrażane przez spotkanych w drodze Polaków, podkreślał, że życie w Polsce było trudne także dla nich¹¹⁰. Obserwując «obdarte, głodne, resztki rozbitego wojska i masy zbiedniałej, nikomu niepotrzebnej biurokracji», redaktor «Nowej Zorji» piętnował brak zdolności organizacyjnych polskiego społeczeństwa, a nade wszystko buńczuczność władz sanacyjnych oraz ich oderwanie od narodu. Nazaruk wiele miejsca poświęcił położeniu ludności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej. Upadek Polski rozpatrywał w kategoriach religijnych – jako karę bożą za pychę i prześladowania mniejszości narodowych i religijnych¹¹¹. Podróżując przez województwo lubelskie, wspominał dewastowanie prawosławnych

ze Lwowa do Warszawy: wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 roku, przeł. W. Pilipowicz, Przemyśl 1999. W 2016 r. historyk Rafał Kolano opublikował zupełnie dotąd nieznanie – z powodu błędnego opisu w archiwum – źródło: *Miniaturki* spisane przez Nazaruka we wrześniu 1939 r. we Lwowie (R. Kolano, *Miniaturki. Nieznane wspomnienia Osypa Nazaruka z obrony Lwowa we wrześniu 1939 roku*, «Koło Historii» 2016, nr 19, s. 231–251, w tym tekst źródłowy: s. 234–251). Charakterystyczne, że w *Miniaturkach* – chronologicznie wcześniejszych – Nazaruk podejmuje kwestię polską w sposób mniej emocjonalny niż w późniejszej *Ucieczce*. Publikacja *Miniaturek* jest dwujęzyczna, wymaga pewnego dopracowania redakcyjnego (zwłaszcza tłumaczenie polskie).

¹⁰⁶ Zdaniem Ryszarda Torzeckiego, we wrześniu 1939 r. ludność ukraińska prezentowała powściągliwą, lecz ogólnie lojalną postawę wobec II Rzeczypospolitej (R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 24–30).

¹⁰⁷ O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa...*, s. 35.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 86.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 112.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 74, 85, 108.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 65–67.

świętyń oraz ich «rewindykacje» na rzecz kościoła katolickiego¹¹². Wina obarczał wszystkich Polaków: «nikt ze społeczeństwa polskiego nie miał odwagi publicznie zaprotestować przeciwko strasliwym nadużyciom i znęcaniu się nad mniejszościami narodowymi, którym przecież obiecano autonomię. Pod tym warunkiem ziemie tych mniejszości przypadły Polsce [...] W tej chwili Polacy już nie są w stanie dać nam tej autonomii, nawet gdyby chcieli. Ale można powątpiewać, czy i teraz zechcieliby ją dać; jeszcze mają nadzieję, że zwycięstwo ich sojuszników pozwoli im odzyskać to, co stracili i dokończyć zaplanowaną asymilację mniejszości»¹¹³.

Jego zdaniem krótkowzroczność Polaków sprowokowała czwarty rozbiór Polski: «który nie miałby miejsca, gdyby polityka Polski w tym czasie zamiast opierać się na systemie gnębienia mniejszości narodowych, mogła zostać oparta na doniosłej i zbożnej idei organizowania tych mniejszości. Wówczas ku mniejszościom narodowym w Polsce grawitowałyby mniejszości narodowe w ZSRS, a nie na odwrót, ale już okazję tę zaprzepaszczone chyba raz na zawsze»¹¹⁴.

Warto odnotować, że zbliżoną interpretację burzliwych wydarzeń jesieni 1939 r. przedstawił w owym czasie oponent i surowy krytyk Nazaruka¹¹⁵ Kedryn-Rudnycki w książce, *Przyczyny upadku Polski*. Polską politykę doby międzywojennej charakteryzował jako mieszankę megalomanii i kompleksu niższości. Tym ostatnim objaśniał niezrealizowanie przez Warszawę postulatów narodowości niepolских, gwarantowanych przez polską konstytucję i międzynarodowe traktaty¹¹⁶.

Stanisław Stępień, w przedmowie do polskiego wydania, *Ucieczki ze Lwowa do Warszawy*, wyraża pogląd, że ich autor w rzeczywistości nie był nastawiony antypolsko. Wymowę pamiętnika interpretuje jako następstwo szczególnego momentu dziejowego, niedogodności towarzyszących podróży, choroby, rozstania z ojczyzną oraz niewiedzy – Nazaruk nie był w stanie przewidzieć dalszych konsekwencji wkroczenia Wehrmachtu i Armii Czerwonej na terytorium Rzeczypospolitej. Według historyka czytelnicy nie powinni traktować zbyt dosłownie oskarżeń pod adresem Polski i Polaków¹¹⁷. Zwróćmy jednak uwagę, że Nazaruk po raz pierwszy od lat nie musiał przejmować się polską cenzurą. Nie sposób również przeoczyć obecnych na kartach, *Ucieczki...* charakterystycznych lejtmotywów, znanych ze wcześniejszych prac autora, *Roksolany...*

Należała do nich krytyka polskiej narodowej demokracji. 1939 był rokiem śmierci Romana Dmowskiego. Dla Nazaruka stało się to powodem do wątpliwej satysfakcji, łączył bowiem fakt upadku Polski z odejściem «głównego siewcy

¹¹² W tym kontekście wymienił m.in. błędnie katedrę w Krasnymstawie (*ibidem*, s. 77–79).

¹¹³ *Ibidem*, s. 87–88.

¹¹⁴ R. Kolano, *op. cit.*, s. 244.

¹¹⁵ I. Kedryn, *Gangster sereď katolykiw*, «Diło» 12 listopada 1934, s. 4.

¹¹⁶ Homo Politicus [I. Kedryn-Rudnycki], *Przyczyny upadku Polsczy*, Kraków 1940, s. 18–21.

¹¹⁷ S. Stępień, *Przedmowa do polskiego wydania*, [w:] O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa...*, s. 8.

nienawiści między narodami», «wodza polskiego ludożerczego nacjonalizmu» i «podpalacza». «Jak śmiesznie brzmią teraz peany i kazania wygłaszane na jego cześć» – pisał. Powtórzył pogląd sprzed ponad trzydziestu lat, zgodnie z którym główną odpowiedzialność za eskalację konfliktów narodowościowych ponosiła właśnie endecja i Dmowski osobiście¹¹⁸. Dlatego, potępiając nacjonalistyczne inklinacje polskiego kleru, doniesienia o radzieckich zbrodniach na polskich księżach uznawał za «dopust Boży» i konsekwencje ich amoralnej postawy¹¹⁹.

Cytowane wspomnienia stanowią zatem ciężki akt oskarżenia pod adresem II Rzeczypospolitej, a także polskości w ogóle. Warto jednak wspomnieć, że krytyczne uwagi okraszane bywają cytataми z literatury polskiej (z dzieł Władysława Reymonta, Władysława Broniewskiego)¹²⁰. «Ciekawe, że naród, który do niedawna wydawał z siebie tylu zdolnych poetów i pisarzy, nie popisał się, gdy przyszło mu zarządzać państwem, które otrzymał głównie z łaski lub ze strachu Francji, aby stanowić przeciwwagę dla Niemiec»¹²¹ – konstatował publicysta.

Zakończenie

Ograniczone ramy tego artykułu nie pozwalają na omówienie stosunku Nazaruka do innych narodowości – szczególnie Żydów (dość przychylny, choć z elementami wyrachowania politycznego¹²² i krytycyzmu¹²³) oraz Niemców (pozytywny, także w 1939 r.¹²⁴).

Jednak to problematyka ukraińsko-polskiego sąsiedztwa stanowi – obok relacji ukraińsko-ukraińskich – kluczowe zagadnienie w dorobku Osypa Nazaruka. Lektura zróżnicowanych gatunkowo utworów powstałych na przestrzeni niemal czterdziestu lat przekonuje, że autor kreował przeważnie negatywny, a w okresie obu wojen światowych nawet bardzo negatywny wizerunek Polski i Polaków. Był to w dodatku obraz dość spójny, choć podlegający pewnym modyfikacjom. Wynikały one z kontekstu politycznego i przemian światopoglądowych autora: o ile w tekstach pochodzących z dwóch początkowych okresów autor piętnuje «pańską Polskę», o tyle w 1939 r. krytykuje Polskę elitarną i niedemokratyczną. Umiarkowany

¹¹⁸ O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa...*, s. 75.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 67–68.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 76–77, 107–109.

¹²¹ *Ibidem*, s. 107.

¹²² Było tak w czasie ukraińskiej rewolucji, kiedy starał się przeciwdziałać pogromom na ludności żydowskiej: «Nie tylko z przyczyn humanitarności, ale z dobrze zrozumiałych interesów politycznych jesteśmy zobowiązani zapobiec niebezpieczeństwu pogromów» (*Ukraiński minister o pogromach na Ukrainie*, «Chwila» 12 kwietnia 1919, nr 89, s. 3).

¹²³ Przykład z września 1939 r.: R. Kolano, *op. cit.*, s. 243.

¹²⁴ «Byłem z nimi związany poprzez moje życie i bliższy im kulturowo niż rodzonym mym braciom, którzy przybywali znad Dniepru – pod czerwonym sztandarem sowietów» (O. Nazaruk, *Zi Lwowa do Warszawy...*, s. 58).

wydzźwięk prac napisanych w latach 1927–1939 był zapewne uwarunkowany istnieniem polskiej cenzury oraz doraźnym celem politycznym – chęcią uzyskania autonomii dla ludności ukraińskiej w Polsce.

Do stałych negatywnych stereotypów Polaka, którymi posługiwał się autor *Roksolany...*, należały m.in.: skłonność do okrucieństwa i przemocy wobec słabszych (ucisk narodowościowy), pycha i megalomania narodowa (przecenianie własnych możliwości i nadmierne aspiracje), zakłamanie, obłuda i nielojalność (niedotrzymywanie obietnic, pozorowane dążenie do zgody), fanatyzm religijny (prozelityzm, przejmowanie i niszczenie świątyń), tchórzostwo (ucieczka z pola walki, wyręczanie się obcą pomocą), sprzedajność i chciwość (wyrzekanie się własnej ojczyzny w zamian za korzyści materialne i pretendowanie na cudze dobra), brak zdolności organizacyjnych (chaos w polityce, nieudolna obrona własnych granic), wreszcie – egoizm narodowy, krótkowzroczność i niedostateczna pamięć historyczna (niezdolność do przeprowadzenia analogii między położeniem Polaków i Ukraińców – także walczących o wolność) oraz wspomniana już skłonność do elitaryzmu («pańska Polska»). Nieco rzadziej pojawia się stereotyp romantycznej lekkomyślności (w czasach zaborów) – zmajoryzowany przez koniunkturalizm polityczny.

Rzeczpospolitą Obojga Narodów Nazaruk uważał za państwo słabe i targane wewnętrznymi konfliktami. Odrodzoną na jego oczach Polskę oceniał podobnie, uznając ją za twór przypadkowy i uzależniony od zewnętrznej pomocy.

Spśród dodatnich sądów wartościujących wyróżnia się pogląd, jakoby Polacy – w odróżnieniu od Ukraińców – potrafili uszanować własną władzę państwową. Miał on jednak dość efemeryczny charakter. Powtarza się natomiast – wyrażany bez sympatii – stereotyp polskiego przywiązania do rodzimej kultury i historii oraz umiejętność ich krzewienia. Nazaruk wyrażał również przychyłność wobec Polaków oddalonych geograficznie (Ukraina Naddnieprzańska) oraz mentalnie (polscy chłopci) od głównych ośrodków nacjonalizmu. Osobną kwestią pozostaje stosunek Nazaruka do polskiej kultury, zwłaszcza literatury. Trudno przecenić jej wpływ na wykształcenie się osobowości oraz światopoglądu ukraińskiego polityka, nawet jeśli deklarował jej lekceważenie.

Nazaruk słynął z kategoryczności sądów, ostrości języka i zmienności przekonań. Był bezpardonowym polemistą. Współcześni często negowali jego wiarygodność jako publicysty i polityka, wytykając mu brak kręgosłupa moralnego i nierzetelność w przedstawianiu faktów i osób. Nazwano go nawet «oszczercą Ukrainy»¹²⁵. Czy negatywny wizerunek Polski i Polaków zawarty na kartach jego licznych publikacji odzwierciedla rzeczywisty sposób myślenia autora? Redaktor «Nowej Zorji» był nade wszystko politykiem i agitatorom, który zręcznie posługiwał się demagogią, sięgając po stereotypy – czytelne i rozpoznawalne dla współczesnych mu odbiorców.

¹²⁵ I. Kedryn, *Gangster sereď katolykiw*, s. 4.

Bibliografia

Archiwalia

- CDIAUL (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie), f. 359, op. 1., s. 1,
Awtobiohrafija dra Osypa Nazaruka, ark. 187.
 CDIAUL, f. 359, op. 1., spr. 138, J. Nazaruk, *Polska w oczach Ukraińca* [rkps.], k. 4.

Artykuły prasowe

- Balicki Z., *Kwestya ruska*, «Przegląd Narodowy» 1912, nr 7.
 Kedryn I., *Gangster sered katolykiw*, «Diło» 12 listopada 1934.
 Nazaruk O., *Hałyc'ka delehacija w Ryzi (18)*, «Nowa Zorja» 6 lypnja 1930, nr 50.
 Nazaruk O., *Katolicyzm i prawosławne na schodi Ewropy*, «Swoboda. Ukrajins'kij dnewnyk» 10 kwietnia 1922, nr 82.
 Nazaruk O., *Na spokojnim Oceani*, «Nowa Zorja» 30 kwietnia 1933, nr 30.
 Nazaruk O., *Pro suczasnu ukrajins'ku literaturu. Widpowid' na anketu «Nowoho Času»*, «Nowa Zorja» 11 listopada 1928, nr 87.
 Popławski J., *Zadania polityki narodowej na kresach (II)*, «Przegląd Wszechpolski» 1903, nr 9.
Szczo dijet'sja w naszym kraju?, «Nowa Zorja» 2 października 1930, nr 75.
Ukraiński minister o pogromach na Ukrainie, «Chwila» 12 kwietnia 1919, nr 89.

Pozostałe źródła i opracowania:

- Białokur M., *Kształtowanie obrazu Rusina/Ukraińca na łamach «Przeglądu Narodowego» w latach 1908–1914*, [w:] W. Bonusiak (red.), *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, Rzeszów 2002.
 Białokur M., *Stosunkipolsko-ukraińskie w Galicjinalamach «Przeglądu Narodowego» (1908–1914)*, «Rocznik Historii Prasy Polskiej» 2002, t. V, z. 2.
 Bujak F., *Galicya, t. I, Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo*, Lwów 1908.
 Buraczek Ł., *Nazaruk Osyp*, [w:] *Zachidnoukrajins'ka Narodna Republika. Urjady. Postati*, Lwów 2009.
 Czekanows'kij A. [Nazaruk O.], «*Oj, Moroże, Morozen'ku...*», Ternopil' 1990.
 Czekanows'kij A. [Nazaruk O.], *Po perszych wyborach na podstawy zahalnoho prawa golosuwannja. Ohljad syl i taktyki ukrjains'ko-rus'kych partij*, Lwów 1907.
 Figura M., *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*, Poznań 2001.
 Gaczkowski M., *Galicya Wschodnia a «Wielka Ukraina» w międzywojennej publicystyce Osypa Nazaruka*, [w:] M. Gaczkowski (red.), *Ukraina: narracje, języki, historie*, Wrocław 2015.
 Gancarz B., *My – szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882–1914*, Kraków 2006.
 HomoPoliticus [Rudnyč'kyj I.], *Pryczyny upadku Polsczy*, Kraków 1940.
 Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, przeł. K. Kotyńska, Lublin 1999.
 Hrycak J., *Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków (z Rosją w tle)*, przeł. K. Kotyńska, «Więź» 1998, nr 3.

- Kedryn [-Rudnyc'kij] I., *Żyttja, podiji, ljudy. Spomynykomentar*, Niu-Jork 1976.
- Kolano R., *Miniaturki. Nieznane wspomnienia Osypa Nazaruka z obrony Lwowa we wrześniu 1939 roku*, «Kolo Historii» 2016, nr 19.
- Łysiak-Rudnycki I., *Stosunki polsko-ukraińskie: ciężar historii*, [w:] I. Łysiak-Rudnycki, *Miedzy historia a Polityka*, przeł. M. Buchalik, A. Chłopik [et al.], red. G. Hryciuk, Wrocław 2012.
- Łysjak-Rudnyc'kyj I., *Nazaruki Łypyns'kij: istorijaj ichnoji družby ta konfliktu*, [w:] I. Łysjak-Rudnyc'kyj (red.), *Lysty Osypa Nazaruka do W'jaczestawa Łypyns'koho*, Filadelfia 1976.
- Łysjak-Rudnyc'kyj I., *Istoryczniesej*, t. 2, Kyjiw 1994.
- Łysjak-Rudnyc'kyj I. (red.), *Lysty Osypa Nazaruka do W'jaczestawa Łypyns'koho*, Filadelfia 1976.
- Motyl A., *The Turn to the Right. The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1926*, New York 1980.
- Nazaruk O., *Aleksandra*, przeł. N. Celer, Kraków 2016.
- Nazaruk O., *Robitnic'two: religija-presa-wkladka. Najkorotsza istorija Ukrajyny. Nauka dla diacziw*, Szikaho-III [inojs] 1926.
- Nazaruk O., *Dwadecjat' czotyrylit žyttja Łucja Boroniuka*, [w:] idem, *Sud Oleksy Dowbusza i inszi opowidannja*, Lwiv 1907.
- Nazaruk O., *Korupcija w derżawnim žyttju*, Lwiv-Widen' 1921.
- Nazaruk O., *Pro karpats'kich opryszkiw*, Lwiv 1913.
- Nazaruk O., *Pro nowyj typ kyryni. Pryczynok do istoriji emigraciji*, Widen' 1922.
- Nazaruk O., *Pro wszech poljakiw, jich istoriju i majnu orhanizaciju*, Lwiv 1907.
- Nazaruk O., *Rik na Welykij Ukraini. Konspekt spomyniw z ukrajins'koji rewoluciji*, Widen' 1920.
- Nazaruk O., *Roksolana. Żinka chalifa i padyszacha Sulejmaka Welikoho Zawojownika i Zakonodawcja. Istoryczna powist' z 16-ho stolittja*, Lwiv 1930.
- Nazaruk O., *Roma aeterna. Wiczyj Rym – apostols'ka Stołycja*, Lwiv 1937.
- Nazaruk O., *Slidami Ukrajins'kich Siczowych Strilciw*, Lwiv 1916.
- Nazaruk O., *Szczo to je narid abo nacija*, Львів 1911.
- Nazaruk O., *Ucieczka ze Lwowa do Warszawy: wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 roku*, przeł. W. Pilipowicz, Przemyśl 1999.
- Nazaruk O., *Wenecija. Katedrasw. Marka. Palata Dożiw*, Lwiv 1934.
- Nazaruk O., *Wijs'ko i polityka*, Kreminiec' 1919.
- Nazaruk O., *Z Wołyni. Z prywodu z'jizdu WUO*, Lwiv 1938.
- Nazaruk O., *Za szczo my boremosja?*, Kamienec' 1919.
- Nazaruk O., *Zi Lwowa do Warszawy. Utecza pered sowitami w pamjatnych dnjach 2–13 żowtnja 1939 roku*, Lwiv 1995.
- Nazaruk O., *Ερημα καὶ ἀνώνυμα. Polityczna broszura przyznaczona dla hartuwannja buduczych ukrajins'kich prowadnykiw*, Lwiv 1936.
- Nazaruk O., Ochrymowycz O., *Chronika ruchu ukrajins'koji akademicznoji molodiży y Lwowi*, [Lwiv 1908].
- Papierzyńska-Turek M., *Miedzy tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.
- Radziejowski J., *Ukraińcy i Polacy – kształtowanie się wzajemnego obrazu i stereotypu*, «Znak» 1984, nr 11–12.
- Riabczuk M., *Polski, Polacy, Polska – próba filologicznego krajoznawstwa*, przeł. O. Hnatiuk, «Więź» 1998, nr 3.
- Sienkiewicz H., *Ogniem i mieczem*, t. 1, Warszawa 1989.

- Skrukwa G., *Formacje wojskowe ukraińskiej «rewolucji narodowej» 1914–1921*, Toruń 2008.
- Skrukwa G., *Osyp Nazaruk – ukraiński polityk i publicysta wobec Polski i Polaków*, «Humanitarni nauky. Naukowo-praktycznyj żurnal» 2008, nr 2.
- Sosnowska D., *Stereotyp Ukrainy i Ukraińca w literaturze polskiej*, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995.
- Stępień S., *Przedmowa do polskiego wydania*, [w:] O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa do Warszawy: wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 roku*, przeł. W. Pilipowicz, Przemyśl 1999.
- Strumiński B., *Stereotyp Polaka w przysłowiach ukraińskich*, przeł. z ang. T. Bela, z ukr. P. Tomanek, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995.
- Szwahulak M., *Osyp Nazaruk i jego «ucieczka» przed Sowietami*, [w:] O. Nazaruk, *Ucieczka ze Lwowa do Warszawy: wspomnienia ukraińskiego konserwatysty z pierwszej połowy października 1939 roku*, przeł. W. Pilipowicz, Przemyśl 1999.
- Szwahuljak M., *Lwiws'kij Oseredek ukrajins'kich konserwatoriw u 20–30 rokach XX stolittja*, [w:] O. Arkusza, M. Mudryj (red.), *Lwiv: misto – susplistwo – kultura: Zbirnyk naukowych prac*, Lwiv 2007.
- Szwahuljak M., *Osyp Nazaruk – żurnalist, publicyst, redaktor*, [w:] Ł. Kruszelnic'ka (red.), *Teoretyczni ta organizacyjni problemy formuwannja repertuaru ukrajins'koji knyhy ta periodyky*, Lwiv 1996.
- Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
- Wapiński R., *Kształtowanie się wyobrażeń polskich środowisk politycznych o narodach Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, [w:] T. Stegner (red.), *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, Gdańsk 1993.
- Zelena O., *Suspilno-polityczni poglady Osypa Nazaruka*, Drohobycz 2010.
- Zięba A., *Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX)*, «Dzieje Najnowsze» 1995, nr 2.
- Zubrzycka M., *Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej*, przeł. A. Branny, [w:] T. Walas (red.), *Narody i stereotypy*, Kraków 1995.

«Cribs and quarrels». Osyp Nazaruk about Poland and Poles

Summary

Osyp Nazaruk (1883–1940) was a Ukrainian lawyer, politic, publicist and novelist descended from Galicia. His literary production is devoted mainly to Ukrainian-Polish neighbourhood. In historical literature Nazaruk is known as a proponent of Ukrainian agreement during the inter-war period as well as a supporter of taking the “real» (loyal to Warsaw) political course by Ukrainian politics in the second Polish Republic. The article analyzes Nazaruk’s journalistic production from almost forty years. Separate subsections are devoted to the Ukrainian-Polish relations – in Nazaruk’s analysis – at the beginning of the 20th century, during World War I and the Ukrainian revolution, the second Polish Republic as well as during World War II. In his writing a generally negative stereotype of Poles and Poland dominates, however, his approach varies depending on many factors.

Keywords: Osyp Nazaruk, Ukrainian-Polish relations, Poles, national stereotypes, historical myths, Eastern Galicia

Марцін Гачковський

Вроцлавський університет

«Шопки й галабурди»: Осип Назарук про Польщу та поляків**Анотація**

Осип Назарук (1883–1940) – український адвокат, політик, публіцист і письменник. Родом із містечка Бучач, що на сході Галичини. В багатій творчій спадщині письменника О. Назарука суттєве місце займає питання українсько-польських відносин та його ставлення до Польщі, поляків і польської культури. Історична довідкова література, особливо в Польщі, про О. Назарука подає таку інформацію: політик із міжвоєнного періоду, що представляв кола консерваторів Східної Галичини, прихильник українсько-польського порозуміння і лояльності українських політичних угруповань щодо Варшави. О. Назарук відомий як відвертий і безпосередній полеміст, якому легко дається сформулювати категоричні засуди й оскарження своїх опонентів. Був критикований за часто змінювані погляди, пройшов еволюцію свого світогляду – від соціаліста до монархіста.

У статті розглянуто твори О. Назарука, передусім публіцистичні, що створені протягом майже сорока років. Їх поділено за хронологічним принципом на чотири групи. Перша з них починається з початком століття – час дебюту автора-публіциста, остання завершується 1917 роком – початком української революції. В наступній частині статті розглянуто праці, що постали в період визвольних змагань (1917–1923). Третя частина містить тексти, що написані в умовах поразки українських національно-визвольних подій та переходу Східної Галичини до складу Польщі (1923–1939). Окремо вирішив представити тему ставлення до Польщі та поляків на основі спогадів О. Назарука із жовтня 1939 року.

На підставі аналізу праць, що з'являлися протягом кількох десятиліть, постає висновок, що автор намагався створювати переважно негативний, а в період обидвох світових воєн, навіть дуже негативний образ Польщі та поляків. Це зображення було доволі цілісним, хоч іноді зазнавало певних модифікацій, що виникали з політичного контексту і світоглядних метаморфоз автора: наскільки в текстах із двох початкових періодів він картав «панську Польщу», настільки в 1939 році він критикував вже елітарну та недемократичну Польщу. Поміrkована тональність праць, написаних між 1927–1939 роками, пояснюється, мабуть, наявністю польської цензури, а також конкретною його політичною метою – намаганням створення автономії для українців у Польщі. Окремим питанням є ставлення О. Назарука до польської культури, зокрема літератури. І хоча він декларував до неї негативний стосунок, проте важко переоцінити її вплив – передусім польського романтизму – на формування його світогляду.

Ключові слова: Осип Назарук, українсько-польські відносини, національні стереотипи, історичні міфи, Східна Галичина